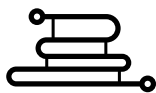

Biblioteka
INCUS

TIM press

Biblioteka INCUS

Filozofija nade

Lars Fr. H. Svendsen

Naslov izvornika

HÅPETS FILOSOFI

© **Lars Fr. H. Svendsen**

Prvi objavio Universitetsforlaget, 2023

Hrvatsko izdanje objavljeno je u dogovoru s Oslo Literary Agency

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-369-032-2

Lars Fr. H. Svendsen

Filozofija nade

S norveškoga preveo
Mišo Grundler

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

Uvod	7
I. Što je nada?	17
II. Definicija nade	31
III. Je li iracionalno nadati se?	43
IV. Nada i sloboda	53
V. Politika nade	61
VI. Dobro i loše nadanje	75
VII. Vječna i prolazna nada	85
VIII. Čemu se mogu nadati?	
Immanuel Kant i Maria von Herbert	93
IX. Optimizam, pesimizam i nada	105
X. Izgubiti nadu	123
XI. Nada i životni smisao	137
Bilješke	151
Literatura	167
Kazalo imena	177
O autoru	179

*Iz nekoga trajnog osjećaja opće propasti
uspijevali smo uporno crpiti nadu.*

Don DeLillo, *Bijeli šum*
(*White Noise*) 1985.

UVOD

Ljudski je život prožet nadom. Teško bi bilo zamisliti čovjeka koji funkcionira bez nade. Bez nade je moguće preživjeti, ali ne zaista *živjeti*. Čovjek je, prema svemu sudeći, jedina životinja koja se nada. Razlog tomu je što se nada povezuje s nizom drugih osobina koje se smatraju inherentnima jedino ljudima. Jezik je, primjerice, jedan od preduvjeta nade. Nada je mnogo složeniji fenomen nego što mi – i većina filozofa tijekom povijesti – inače pretpostavljamo. Upravo zato što je nada tako temeljna i sadržana u gotovo svakom našem pothvatu, lako je gubimo iz vida i uzimamo zdravo za gotovo. Kad je поближе proučimo, uviđamo da je taj fenomen prilično teško shvatiti. Nada se ne pojavljuje u našem emocionalnom životu iz vedra neba. Valja je učiti i razvijati. Nadu se često naziva osjećajem, a premda ima nedvojbeno emocionalnu stranu, ona je jednako povezana s razumom kao i s osjećajima. Nada kao takva ne može se nazvati ni racionalnom ni iracionalnom, a možemo se jednako tako nadati dobro i loše. Nada nije istoznačna optimizmu i moguće je istodobno biti pesimističan i nadati se. Čovjek može biti funkcionalan pesimist, no bez nade ne može živjeti puninom života.

Sve moje knjige motivirane su nadom. Pisati znači dati formu nečemu neshvatljivom u nadi da ćete naposljetku postići jasnoću. Katkad ispadne kako se nadamo, katkad ne. Ovaj put pišem u nastojanju da shvatim nadu. Došlo

je vrijeme da napišem ovu knjigu. To sjeme posijano je još dok sam pisao *Strah*. U prvom rukopisu ta knjiga završavala je sljedećom rečenicom: „Možda nam zapravo treba – i možda sam to trebao napisati – filozofija nade umjesto filozofije straha.“ Ta je rečenica izbačena u završnoj verziji, a ja se toj ideji nisam posvetio idućih petnaest godina.

Izravan povod mom povratku toj temi bila je ruska invazija na Ukrajinu 24. veljače 2022. Na pisanje knjige o nadi nadahnula me reakcija ukrajinskog naroda na rusku invaziju. Dakako da se u narodu pobudio cijeli niz osjećaja poput bijesa, očaja i tuge, no najviše je do izražaja dolazila nada da će izdržati napad moćne ruske sile i sačuvati slobodu.

Istodobno, mislio sam da je ta nada možda samo oblik ludosti, s obzirom na moć ruske vojne sile s kojom su se Ukrajinci suočili. To me donekle podsjetilo na atensku opsadu Mela, koju je opisao grčki povjesničar Tukidid. Meljani su se radije pouzdali u nadu nego se predali nadmoćnoj atenskoj vojsci. Meljani smatraju da je pravda na njihovoj strani – i imaju pravo – no iz toga izvlače zaključak da će bogovi intervenirati i obraniti pravedan poredak. Nada u božansku intervenciju motivira ih da se suprotstave nadmoćnom neprijatelju. Atenjani su donekle zadivljeni njihovim stavom, no zaključuju da iako je nada tješiteljica u opasnosti, ipak sam sebi škodi onaj koji sve stavlja na kocku te odbija priznati u kakvoj se situaciji nalazi.¹ Umjesto da im pomogne, nada će uništiti Meljane, smatraju Atenjani. I imali su pravo. Nakon duge opsade, bitka za Mel završila je ovako: „Oni poubijaju sve melske mlade ljude koje su uhvatili, a djecu i žene prodaju u roblje.“² Pouka je ta da je uzdanje u nadu oblik iracionalnosti, koji vodi u propast. Nada nije nužno dobra. Nada u pobjedu može dovesti do mnogo surovijeg poraza.

Taj nedostatak koji dovodi do propasti Meljana nije posljedica krivog osjećaja nego pogrešnog poimanja stvarnosti. Nije bio problem što su se nadali nego što su se loše nadali. Nada ih je zaslijepila pred činjenicom da im ne gine poraz. Nada im je usadila predodžbu da će pobijediti uz pomoć bogova. Da su se nadali bolje, mogli su postupati bolje – i izgubiti – a posljedice ne bi bile toliko autodestruktivne.

Nema nikakve sumnje da se ta ukrajinska nada rodila iz hrabrosti i otpora, koji je nadmašio sva, a pogotovo ruska očekivanja te je zaustavljen prodor prema Kijevu i osujećen plan da svrgnu ukrajinsku vlast i zamijene je ruskim marionetama. Kratkoročno, ta je ukrajinska nada neupitno bila dobra, posebice zato što je potaknula druge zemlje da pošalju Ukrajini oružje, bez kojega bi bila nemoćna. Dugoročno, mogu se samo nadati da će tako i ostati. Iskrena nada da će ukrajinski narod prevladati u borbi iziskuje nešto i od nas. Ukrajinska nada potakla je ljude na borbu – a nada potiče na djelovanje da se cilj nandanja ostvari. Ako se zaista nadamo istome kao Ukrajinci, moramo također djelovati tako da naša nada ne ostane samo na praznim riječima: moramo im pomoći u toj borbi bez obzira na to koliko će nas to koštati; to je tek djelić danka koji plaća Ukrajina. Nada obvezuje.

Doživljam nadu, u ovom ili onom obliku, neizbježnom u normalnom ljudskom životu. No je li nada za nas blagoslov ili prokletstvo nije međutim posve očito. U mitu o Pandori, kako ga je prenio pjesnik Hesiod, Pandora – čije ime, ironije radi, znači „svime obdarena“ – dobije na dar zatvoren ćup. Pandoru su bogovi dali Prometejevu nepromišljenom bratu Epimeteju kao kaznu jer je Prometej ukrao bogovima vatru. Njihova imena znakovita su: Prometej znači „onaj koji misli unaprijed“, a Epimetej „onaj koji naknadno promišlja“. Prometej je

znao da Zeusov dar ne može biti ništa dobro, no njegov neoprezni brat s radošću je prihvatio Pandoru i njezin ćup. Ni Pandora nije bila previše promišljena pa je, usprkos upozorenjima, otvorila ćup iz kojeg su se na čovječanstvo sručila sva zla: bolesti, patnje, tuga i poroci. Dotada su ljudi živjeli bezbrižno, no otada će im život postati mučan. Kad je Pandora shvatila što je oslobodila iz ćupa, zatvorila je brže-bolje poklopac, no u ćupu je ostalo još samo jedno – nada.

Jer su živjela prije na zemlji ljudska plemena
 Prosto od nevolja svih i prosto od teškoga rada
 I od mučnih bolesti što ljudima doniješe Kére.
 Naime brzo u bijedi smrtnici ostarjet znaju.
 Ali ta žena sa ćupa poklopac velji
 Pa ih rasu, a ljud'ma prouzroči žalosne brige.
 Pod nerazrušivim krovom, unutra ostade samo
 Nada, onomu ćupu pod otvorom, i ne izletje...³

Kako protumačiti tu priču? Treba li nadu smatrati još jednim zlom puštenim na čovječanstvo? Ili se ona nalazila u ćupu da bar malo zasladi gorku pilulu? Mit o tome ne kaže ništa, a o toj se temi raspravljalo već u antici. Mit je toliko šturo ispričan da malo toga upućuje na ispravnu interpretaciju, ako ona uopće postoji.

Prikladno je da se mit može tako slobodno tumačiti jer se jednako tako može tumačiti je li nada dobra ili loša za nas. Hesiod je, čini se, smatrao da je nada zlo od kojeg ljudi postaju lijeni i isprazni.⁴ Njemački filozof Friedrich Nietzsche ističe da su Grci u antici drukčije poimali nadu nego mi i u tome ima pravo, no kada zaključuje da je po njihovu viđenju nada „slijepa i podmukla“, ipak je suviše pristran.⁵ Sam Nietzsche ide još korak dalje od Hesioda

tvrdeći da je nada *najgora* od svih zala: „Zeus je želio da čovjek, teško pogođen ostalim zlima, ne odbaci volju za životom, nego da se nastavi izlagati novim zlima. Na životnom putu čovjeku daje nadu. Ona je uistinu najgore od zala jer produljuje muku ljudi.“⁶ Možda je nada, koja je ostala u ćupu, još jedno zlo koje se ljudima lažno predstavlja kao dobro, jer se čovjek želi nadati boljoj budućnosti, a zlo je u tome da se uvijek nada uzalud. Je li moguće da je nada samo opijum?

Riječ „nada“ ima različita značenja i vrijednost raznim ljudima. Nekima nada znači pasivnost, odustajanje od vjerovanja da čovjek nešto može promijeniti te prepuštanje uvjerenju da će se izvanjske sile pobrinuti da dobije što želi; drugima je pak nada aktivna i povezana s djelovanjem na ostvarenju mogućnosti, jer budućnost nije predodređena. Nada može biti oboje. „Nada“ se također može upotrebljavati na mnogo načina u raznim kontekstima, od trivijalnih do duboko egzistencijalnih. Dok ovo pišem, nadam se da će moja knjiga biti dobra. Također se nadam da će se moja supruga i kći sretno vratiti iz Londona, unatoč kaosu u zračnom prometu prouzrokovanom štrajkom. Nadam se da nikad više neću imati bubrežne ni žučne kamence. Nadam se da će Ukrajina uspjeti izdržati rusku agresiju. Nadam se da sutra neće padati kiša, iako vremenska prognoza najavljuje nevrijeme, jer želim igrati tenis. Nadam se sreći, svojoj i tuđoj. Nadam se za sebe i zajedno s drugima. Nadam se za druge ljude da će, primjerice, održati obećanje. Kada nešto činimo kolektivno, moramo se nadati za druge, da se i oni nadaju i postupaju poput nas da bismo ostvarili zajednički cilj. Nadam se da ne ulazimo u duboku recesiju, koja bi izravno narušila kvalitetu života mnogim ljudima i prouzrokovala političku nestabilnost u svijetu. Nadam se da će se trend slabljenja liberalne demokracije,

kojem svjedočimo u sve više zemalja, preokrenuti. Nadam se da ćemo uspjeti zaustaviti ili čak obrnuti globalno zatopljenje i da ćemo se znati nositi s predstojećim klimatskim promjenama. Katkad se nadam jako, katkad slabašno: ponekad posvećujem nadi većinu svoje pozornosti, ponekad mi je tek jedva u mislima. Općenito gajim nadu, koja je izmjenjiva s optimizmom, da će nam budućnost donijeti razlog za nadu, da ona nosi mnogobrojne mogućnosti premda se sadašnja situacija u svijetu doima mračnom. Imaju li ta višestruka nadanja nešto zajedničko? Postoji li koji zajednički nazivnik? Može li nam taj zajednički nazivnik omogućiti da bolje shvatimo što je to nada?

Filozofskih djela na temu nade nema mnogo, jer su filozofi uglavnom bili skeptični prema tom fenomenu, što se može objasniti time da oni vole ono što je sigurno i apsolutno, dok je nada nesigurna i ograničena. Mnogi filozofi spominju nadu, no rijetko kad je detaljno analiziraju. Iako nada nije čest predmet analize u filozofskoj literaturi, uspio sam sastaviti izbor relevantnih djela. Odlučio sam, primjerice, ne posvetiti previše pozornosti jednom od najiscrpnijih djela na temu nade, knjizi *Princip nada* (1954. – 1959.) njemačkog marksista Ernsta Blocha, iz jednostavnog razloga što ne pridonosi značajno boljem razumijevanju nade, iako Bloch o njoj raspreda nadugo i naširoko na više od 1500 stranica. Rekao bih da je uvid koji čitatelj stječe obrnuto proporcionalan obimu djela, koje se sastoji od naoko beskrajnog niza analiza raznih kulturnih fenomena s prikrivenom marksističkom metafizikom kao ishodištem. S tim u vidu, ipak se mogu u potpunosti složiti s ovim Blochovim zaključkom: „Odlučujuće je naučiti se nadanju. Njegov se rad ne odriče, zaljubljen je u uspijevanje umjesto u jalovost. Nadanje, stavljeno iznad strahovanja, niti je pasivno poput njega, niti pogotovu zatvoreno

MOGU LI SE SAMO LJUDI NADATI?

U nadu je uključen cjelokupan ljudski misaoni i emocionalni život. Mogu li se i druge životinje, osim ljudi, nadati? Wittgenstein sumnja u to i započinje II. dio *Filozofijskih istraživanja* (1953.) ovim ulomkom:

Neka se životinja može zamisliti kao gnjevna, plašljiva, tužna, vesela, prestrašena. Ali kao ona koja se nada? A zašto ne?

Pas vjeruje da je njegov gospodar na vratima. Ali može li on vjerovati i da će njegov gospodar doći prekosutra? – I što on to sad ne može? [...]

Može li se nadati samo onaj tko može govoriti? Samo onaj tko vlada primjenom nekog jezika. To znači, pojave nadanja su modifikacije ove komplicirane forme života.¹⁷

Moj pas bolje od ičega poznaje žuti, mekani sir. Čak i ako leži u drugoj prostoriji pod prekrivačima, čim ja izvadim žuti sir da si složim sendvič, smjesta dotrči u kuhinju i gleda me molećivo. Katkad dobije sir, katkad ne. Najčešće dobije. Očito je da žarko želi sir, no imamo li razloga reći kako se *nada* da će ga dobiti? U tom slučaju morali bismo psu pripisati svijest o tome da postoji određena vjerojatnost da će dobiti sir. S tim u vidu, ništa u ponašanju mog psa ne upućuje na to. Takvo ponašanje ne tumačim kao ništa više osim želje za sirom. Ako bismo, rasprave radi, pretpostavili da nije siguran hoće li dobiti sir, možda bismo psu tada mogli pripisati svojevrsnu *protonadu*.

Nada ima vremensko trajanje, a životinjsko vrijeme drukčije je od ljudskoga. Wittgenstein piše ovako: „Bi li netko mogao jednu sekundu osjetiti prisnu ljubav ili nadu, *štogod* da ovoj sekundi prethodi ili za njom slijedi? – Ono što se sada događa, ima značenje – u ovom okruženju.

Okruženje tomu daje važnost. A riječi ‘nadati se’ odnose se na jedan fenomen ljudskog života.¹⁸ Za fenomen poput boli nije potreban takav kontekst. Možemo zamisliti da nas bol probada u jednom trenutku, potpuno neovisno o tome što se dogodilo prije ili poslije. Za bol nije potreban kontekst, za nadu jest. Nada nadilazi trenutak. Mogu se, na primjer, nadati da će se nešto određeno dogoditi sutra. Moj pas ne može se nadati da će sutra dobiti sir iz jednostavnog razloga jer ne poznaje pojam „sutra“. Nema također razloga vjerovati da pas ima ikakvu predodžbu o siru sve dok ga ja ne izvadim iz hladnjaka i ne stavim na kuhinjski pult. Ta pseća „protonada“ vezana je uz čulne podražaje u danom trenutku, a to se uvelike razlikuje od onoga što inače nazivamo nadom u ljudskom životu.

Wittgenstein povezuje nadu s jezičnom sposobnošću, ali ne objašnjava od čega se ta povezanost sastoji. Jedino se ljudi služe jezikom u uobičajenom smislu tog pojma. Životinje mogu komunicirati, ali nemaju vlastiti jezik.¹⁹ Zahvaljujući vladanju jezikom, vrijeme se u ljudskom životu odvija drukčije nego u životinjskom. Jezik nam pruža određenu neovisnost u odnosu na svijet, jer predmete možemo zamijeniti simbolima koji ih predstavljaju.²⁰ Naš svijet predodžbi stoga ima veći opseg od ijednog životinjskog, što također našim osjećajima pruža drukčiji prostor izražavanja. Jezik nam daje mogućnost da opisujemo ono čega nema, nešto što nam nedostaje i što želimo, a to je presudno da bismo se mogli nadati.

Sposobnost nadanja razvija se s vremenom, kao i jezik. Ne mogu reći da se novorođenče nada kao starija djeca i odrasli. Kad čovjek razvije sposobnost nadanja? Teško je odrediti. Možemo utvrditi kada je dijete prvi put upotrijebilo izraz „nada“, no bilo bi neobično čuti da se nečija kći „danas prvi put nadala“.²¹ Nada se u ljudskom životu

javlja tek nakon razvoja mnogih drugih sposobnosti. Te i druge sposobnosti zauzvrat su toliko isprepletene s nadom da nam je teško zamisliti kako bi funkcionirale bez nje. Wittgenstein piše: „Kako bi se čovjek ponašao kad bi se za njega moglo reći da se nikada ne nada? Moj odgovor na to je: ne znam. Bilo bi mi lakše zamisliti ponašanje čovjeka koji nikada ne čezne, koji se nikada ničemu ne raduje, kojega nije strah i nikad se ne prestraši.“²² Nije teško zamisliti osobu koja se trenutno ne nada, no teško bi bilo zamisliti funkcionalno ljudsko biće koje nema sposobnost nadanja.

Wittgenstein piše da se strah može objasniti prikazom, dok se nadanje ne može tako prikazati.²³ Kakvom bih gestom mogao prikazati nadu? Wittgenstein smatra da je nada srodna vjerovanju, za koje također ne postoji fizički prikaz.²⁴ Lako je zamisliti osobu koja se nikad ne boji, jer samo zamislim nekoga tko nikada nema izraz lica koji povezujem sa strahom. Strah se, dakako, može prikrivati iz određenih razloga, no ako neka osoba nikada nije pokazala da se boji, nema razloga da toj osobi pripisujem sposobnost straha. Postoji jasna veza između straha kao fizičkog izraza i straha kao osjećaja. Kod nade takva veza ne postoji. Kudikamo je teže zamisliti osobu koja se nikad ne nada nego onu koja se nikad ne boji. Što nedostaje osobi koja se ne nada? Ukratko, takva osoba nema odnos prema budućnosti nego je fiksirana u sadašnjosti.

Da bih zamislio osobu koja se ne nada, morao bih zamisliti osobu koja se ne odnosi prema mogućem tako što želi jedno radije nego drugo. No ni tada ne bih mogao shvatiti postupke te osobe, jer ne bi bilo očitog razloga da radije postupa ovako nego onako. Takvo stvorenje bilo bi mi tuđije od psa koji se ne može nadati, jer je ponašanje psa barem uvjetovano preferencijama. Razumijem zašto

se pas ponaša ovako ili onako jer su mi jasne njegove namjere, dok mi je osoba bez nade zagonetka. Postoje osobe koje se ne nadaju jer ili nisu razvile tu sposobnost ili su je izgubile zbog oštećenja mozga i slično, no odraslu osobu koja funkcionira normalno i postupa racionalno teško bi bilo zamisliti bez sposobnosti nadanja. A što je s ljudima koji su „izgubili nadu“, koji su se predali? Takve osobe i dalje imaju normalnu *sposobnost* nadanja, ali su izgubile jedan ili više objekata nadanja.

U desetom poglavlju vratit ćemo se temi razumijevanja života bez nade.

NADA I VRIJEME

Njemački pisac i znanstvenik Johann Wolfgang von Goethe u drugom dijelu svog *Fausta* (1832.) naziva strah i nadu „čovječanstvu neprijatelja ljuta dva“.²⁵ I strah i nada mogu nas odvesti na stranputicu, ali nas u svakom slučaju nekamo vode. Život bez straha i nade bio bi besmislen. To bi praktički bio život u vegetativnom stanju. No neki će reći da i vegetiranje ima svoju privlačnost. Goetheov prijatelj, romantičarski pjesnik Friedrich Schlegel piše: „Najviši i najpotpuniji život ne bi bio ništa drugo nego *čisto vegetiranje*.“²⁶ Ta pretpostavka vegetativnog života nije međutim bez cilja. Cilj je pronaći mir u čežnji i čežnji u miru.²⁷ Schlegel govori o ljubavi, no cilj može biti i nešto drugo. Kada čeznemo za nekim ciljem, opet u priču ulazi nada. Može se, doduše, reći da je moguće doživjeti trenutak sreće i posvemašnjeg zadovoljstva, bez misli usmjerenih na prošlost ili budućnost. Da, takvi trenuci postoje, no oni su iznimka od doživljaja vremena koje se proteže naprijed i natrag, kada se te sreće prisjećamo ili

V.

POLITIKA NADE

Koliko je poražavajuće za nas filozofe to što sa sigurnošću možemo reći da ljudi mnogo više grade svoja politička uvjerenja na svojim strahovima i nadama nego na filozofskim teorijama. Ključno je upravo to koliko nas nada ili strah politički motiviraju, jer samo društvo koje se temelji na nadi, a ne na strahu, može biti slobodno. S druge strane, presudno je političku nadu držati pod kontrolom u pogledu toga da ljude prihvaća onakvima kakvi jesu umjesto da pretpostavlja posvemašnju preobrazbu ljudske prirode.

SPINOZA I NEIZBJEŽNOST POLITIČKE NADE

Kao što smo naveli u prošlom poglavlju, Spinoza je smatrao iracionalnim prepustiti se nadi jer nada pretpostavlja iluzornu slobodu. Mudar čovjek, onaj koji je naučio voditi se isključivo razumom, neće podleći nadi – niti se dati zaplašiti – kako to Spinoza vidi. Činjenica je, međutim, da tek rijetki – ako uopće itko – utjelovljuju taj ideal u potpunosti. U stvarnosti, osjećaji mnogo više utječu na sve nas nego na tog Spinozina idealiziranog mudraca i većina nas je veoma daleko od tog ideala. Smisljena politička filozofija polazi od ljudi takvih kakvi *jesu*, a ne kakvi bi trebali biti.⁸⁶ Spinoza započinje svoju *Teologijsko-političku*

raspravu (1670.) tužaljkom što ljudi podliježu nadi i strahu zato što ne uspijevaju u potpunosti razviti racionalno shvaćanje svojih životnih okolnosti:

Ljudi se nikad ne bi zaplitali u praznovjerja da su sve svoje poslove kadri voditi prema sigurnom osnovu ili da im je sreća uvijek naklona. Ali, kako često zapadaju u škripce u kojima pomoći nema, te kako se u svojoj bezmjernoj požudi za neizvjesnim dobrima slučajne sreće najčešće jedno kolebaju između nade i straha, onda je njihov razbor u najvećem broju slučajeva sklon povjerovati u bilo što; jer, čim im je razbor uhvaćen u kakvu dvojbu, on spremno ide na ovu ili na onu stranu, a osobito se to lako događa kad se koleba između nade i straha, premda je inače itekako samopouzdan, hvalisav i nadut.⁸⁷

Nada se može promatrati samo kao oblik iracionalnosti koja nas zavodi na stranputicu, što je u skladu s onim što Spinoza piše u *Etici*. Nada je izvor praznovjerja i jednako je loša kao mržnja, bijes i prijevara, zaključuje.⁸⁸ Unatoč tomu, kad Spinoza piše kako bi se moglo izgraditi liberalno društvo kakvo priželjkuje, ni on ne može izbjeći nadu. Štoviše, smatra da ljudi koji se ničega ne boje niti se iščemu nadaju imaju toliku vlast nad sobom da ih država smatra neprijateljima protiv kojih mora primijeniti silu.⁸⁹ Budući da se onaj koji je stekao adekvatan uvid, dakle filozof, ne da zavesti nadom ni strahom, iz toga, čini se, proizlazi da je filozof državni neprijatelj, premda to Spinoza ne formulira tako.

U *Etici* piše da je istinska svrha države osigurati nam slobodu i sigurnost, a demokraciju smatra najprirodnijim oblikom vladavine, no svejedno upozorava koliko razularena rulja može biti opasna ako se njome ne upravlja strahom: „Svjetina je strašna kad se ne boji.“⁹⁰

U političkim traktatima stvari postavlja bitno drukčije pa piše, primjerice, da zakone u državi valja skrojiti tako da se „ljude ne drži na uzdi toliko strahom koliko nadom u neko dobro koje najviše žude“.⁹¹ Na taj će način građani svoje dužnosti obavljati s radošću. To valja shvatiti kao kritiku Thomasa Hobbesa. Spinoza se slaže s Hobbesom da samo osjećaji straha ili nade mogu natjerati ljude da poštuju društveni ugovor. Prema Hobbesu, onaj tko djeluje iz straha jednako je slobodan kao onaj tko djeluje iz nade. Slobodu valja shvatiti samo kao nepostojanje zapreka gibanju tijela.⁹² Biti slobodan znači činiti po svojoj volji, a izbjegavati nešto zbog straha jednako je slobodno kao činiti nešto iz želje ili nade. Hobbes je utemeljitelj načela „šutnje zakona“: Sve što nije izrijekom zabranjeno, dopušteno je.⁹³ Kad zakon ne šuti, tada riče. Zakon treba ulijevati strah, a Hobbes naglašava da je od svih strasti strah onaj koji najmanje navodi čovjeka na kršenje zakona.⁹⁴ Iako nadu ubraja u osjećaje koji mogu promicati red i mir, daleko više povjerenja polaže u strah. Država prijeti kažnjavanjem onoga tko prijeđe granicu i učini nažao drugome, a iz straha od kazne građani međusobno žive u miru. Tu strahovladu Hobbes smatra slobodom. Spinoza misli posve suprotno: strahovlada nužno stvara neslobodne građane. Jedino nada stvara temelje slobodnog društva.

Nada je resurs koji Spinoza ne može izbjeći u svojoj političkoj filozofiji. Osjećaji poput nade ili straha pružaju neadekvatnu spoznaju, no budući da ti osjećaji motiviraju većinu ljudi, na njima valja temeljiti društveni poredak. Kad se Spinoza u svojoj političkoj filozofiji udaljava od straha i okreće nadi, to je paradoksalno jer strah stvara nadu. No problem je u tome što strah budi pogrešne vrste nade. Prestrašeni ljudi traže nešto čemu bi se mogli

se previše nadati u smislu vlastitog života, no možete se nadati za čovječanstvo. Kant drži da smo dužni vjerovati u napredak jer će sama ta vjera *potaknuti* napredak za bolji svijet.

Naš razum nije kadar spoznati sve uzročno-posljedične veze pa stoga ne možemo znati kakav će biti ishod čovječanstva, a upravo to otvara prostor nadi.¹⁷⁰ Kant smatra da imamo moralnu dužnost nadati se jer je nada nužan preduvjet za našu moralnu motivaciju.¹⁷¹ Bez nade bili bismo rezignirani i ne bismo djelovali onako kako nam moral nalaže. Je li to racionalan razlog za nadu? Kant smatra da jest – u najmanju ruku nije iracionalan. Dok god predmet nadanja nije nemoguć, nije iracionalno nadati se.

U Kantovoj filozofiji postoje dva tipa nade: jedan je usmjeren na naš individualni život, na postizanje najvišeg dobra, spoj sreće i vrline; drugi je usmjeren na čovječanstvo, na to da kao ljudska vrsta postignemo savršenstvo, stvaranje svijeta u kojem svi ljudi čine dobro, a povijest dolazi svome cilju. Nijedan od tih dvaju tipova ne zvuči odveć zadovoljavajuće. Kant u *Kritici čistoga uma* i *Kritici praktičkog uma* raspravlja o specifičnoj nadi, koja se k tome mora ostvariti na onom svijetu, a ne o nadi kao općenitom fenomenu u ljudskom životu. U povijesno-filozofskim djelima više zagovara optimizam nego nadu. Premda Kant proklamira da je jedno od tri najvažnija filozofska pitanja to čemu se smijemo nadati, on ustvari ne daje objašnjenje obične, sekularne nade, koja se može ostvariti unutar okvira ljudskog života. U onom opsegu u kojem se osvrće na takvu nadu, možemo zaključiti da je njegovo stajalište kako je ljudski život beznadan.

Kada Kant inzistira na nužnosti nade, čini to zato što smatra da bi nas inače shrvao očaj ili bismo se samo zadovoljili željom za boljim životom nakon ovoga. Zbog toga

bismo se prestali truditi onako kako trebamo da bismo poboljšali *ovaj* svijet. Bez nade zakazali bismo kao moralni akteri. U tome se slažem s Kantom, ali ne mislim da je nužno nadati se onako kako to on opisuje. I manja nada od te u postizanje najvišeg dobra i stvaranja svijeta gdje su svi ljudi moralni uzori može biti dovoljna.

Je li Kantova nada dovoljna? Za Mariju von Herbert nije bila, a nije ni za mnoge od nas. Nada koju nudi Kant doima se slabashnom. Ili bolje rečeno predalekom. Objekti te nade nalaze se izvan ovoga života. Ne mogu, doduše, poreći da se najvažnije nade mogu odnositi na vrijeme nakon našega životnog vijeka; primjerice, ruska pjesnikinja Ana Ahmatova pronašla je životni smisao u nadi da će njezina elegija, koju je pisala od 1935. do 1961., pod naslovom *Rekvijem* (1963.) biti svjedok Staljinova terora za buduća pokoljenja. No to je svejedno bliža i manje apstraktna nada od nade da će čovječanstvo u nekom trenutku dosegnuti stanje moralnog savršenstva, a da ćemo mi sami biti dio tog procesa.

Njemački filozof Theodor W. Adorno piše da je Kantova kritička filozofija u svojoj nedogmatskoj obrani dogmatske metafizike nehوتيčno odavanje počasti onome što je disputiranjem htio odstraniti.¹⁷² Dogmatski mislioci tvrdili su da posjeduju znanje koje nadilazi iskustveni svijet – o Bogu i besmrtnosti duše – dok nas Kant ponovno vraća unutar granica iskustvenog. Istodobno Kant tvrdi da moramo vjerovati u postojanje Boga i život nakon smrti da bi ovaj život imao smisla. Prema Adornu, Kant uviđa nepodnošljivost egzistencije pa pokušava mobilizirati nadu, suprotno svem razumu, jer mu je očajavanje „nezamislivo“. Ipak, Adorno se u jednom slaže s Kantom: „Bez nade nema ničeg dobrog.“¹⁷³ Adornov glavni prigovor Kantu nije taj što se Kant nada, nego što je ta nada

negacija negacije i stvaranje privida pozitivnosti.¹⁷⁴ Nakon Auschwitzta, po njegovu mišljenju, nemamo više nikakav *razlog* za nadu. Svijet kakav doživljavamo ne pruža nam ništa čemu bismo se mogli nadati, no Adorno svejedno ostavlja prostor nadi, pri čemu ne možemo niti znati niti si predočiti čemu se nadamo. Praznija nada od te ne postoji. Jedina nada koju Adorno smatra mogućom jest ona koju Jonathan Lear naziva „radikalnom nadom“, a opisuje ju kao čisto slučajnu mogućnost da se dogodi nešto dobro.¹⁷⁵ Learovo poimanje radikalne nade detaljnije ćemo obraditi u 10. poglavlju.

Kant je službeno optimist, koji povrh toga tvrdi da imamo moralnu obvezu biti optimisti, no kad ga поближе proučimo, ispostavlja se da je i više nego pesimističan u pogledu života pojedinca. Začudno je koliko se „optimist“ Kant i „pesimist“ Adorno podudaraju u opisu svijeta u kojem živimo, kao mjesta u kojem se praktički nemamo čemu nadati, pri čemu Kant smatra da trebamo razmišljati izvan granica iskustvenog, ne znajući ništa o tome što nismo mogli iskusiti, dok Adorno smatra da čak ne možemo niti razmišljati izvan iskustvenog, ali ostavlja odškrinuta vrata tomu da se možemo nadati nečemu neodređenom.

Ne moramo se nužno složiti s Kantovim i Adornovim turobnim viđenjem svijeta. Umjesto toga možemo ustvrditi da stvarnost u kojoj živimo ostavlja dovoljno prostora nadi.